

Goran Tanacković Faletar

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Osijek

Harald Weinrich, 2005. *Lingvistika laži. Može li jezik sakriti misli?* [Preveo s njemačkoga Andy Jelčić.] Zagreb: Algoritam. 79 str. 49,00 kn. ISBN: 953-220-272-2.

Naslov knjige *Lingvistika laži* najavljuje nam jezikoslovnu raspravu o jednoj, prema tradicionalnom shvaćanju, primarno etičkoj kategoriji. Iako je formalno podijeljena na devet poglavlja i pogovor, u sadržaju knjige možemo razlikovati tri cjeline. Prva se bavi proučavanjem laži sa stajališta semantike, druga čini isto sa stajališta sintakse, dok treća promatra pojedine potencijalno lažne iskaze kao govorne činove uklopljene u komunikacijski kontekst. Premda je nastala još 1965. godine kao odgovor na nagradno pitanje Njemačke akademije za jezik i književnost: „Može li jezik sakriti misli?“ i u međuvremenu doživjela šest novih izdanja, knjiga je tek prošle godine prevedena na hrvatski jezik. S obzirom na to, nužno je reći ponešto i o kontekstu njezina nastanka.

Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća njemačko se jezikoslovlje iz strogo povijesno usmjerene znanosti počelo razvijati u strukturalnu znanost o jeziku i prihvatilo se opisivanja sustavne povezanosti jezičnih jedinica. Taj strukturalizam svoje je metode, zbog vlastite sinkronijske usmjerenosti, najradije iskušavao na suvremenom jeziku, a bio je izrazito naklonjen književnim strukturama. Ubrzo je njegov znanstveni razvoj otišao još korak dalje, i to do generativne gramatike s one strane Atlantika, te do lingvistike teksta u Srednjoj Europi. Tomu povijesnom kontekstu pripada i ova knjiga, koju su stručnjaci u vrijeme nastanka prepoznavali kao prikriveni manifest tekstualne lingvistike.

U uvodnom poglavlju *Magna questio est de mendacio...*, autor se bavi poviješću proučavanja laži, pokušavajući obrazložiti potrebu jezikoslovnog pristupa tom problemu. Pritom kreće od Augustina koji je laž prvi učinio predmetom filozofskog i teološkog razmišljanja, ali je prvi uvidio i njezin lingvistički aspekt. On, naime, govori kako ljudima jezik nije dan zato da se međusobno varaju, već da njime jedni drugima priopćuju svoje misli. Na tu se misao nastavlja Toma Akvinski i Bonaventura, iz čijih se promišljanja može razabrati kako je laž zapravo izvrtnje znakovne funkcije jezika. Prateći razvoj zapadnoeuropske misli o povezanosti jezika i laži, autor se dotiče i stihova Dionizija Katona, razmišljanja Voltairea i Metternicha, Shakespeareovih i

Goetheovih likova, Wittgensteinova zaključka kako jezik nije odjeća, već maska misli, te izraza „jezično zavođenje“ kojim njemački jezikoslovac Friedrich Keinz imenuje retoričke figure poput eufemizama, hiperbola, elipsi, dvosmislenosti, oblika i fraza iz uljudnosti, naglašavanja, ironije itd.

Poglavljem *Riječ i tekst* pokušava se definirati pojam značenja kroz dihotomiju *značenje/mnijenje*, a kako bi to postigao, autor se služi i njoj nadređenom dihotomijom *riječ/rečenica(tekst)*. Prema autoru, *značenje* pripada *razini riječi*, te je kao takvo *široko obuhvatno* (primjerice, riječ vatra može označivati plamen peći, požar, hitac iz vatrenog oružja ili metaforičku „vatru ljubavi“), *neodređeno* (ta njegova osobina izravna je posljedica široke obuhvatnosti značenja), *društveno* (s obzirom na to da pripadnici određene jezične zajednice raspolažu istim širokim, neodređenim značenjima riječi) i *apstraktno* (u smislu postavljanja određenih značajki riječi kao relevantnih, primjerice „vruće“ i „goruće“ za vatru, i njihova odvajanja kroz proces apstrakcije od zalihosnih značajki koje nisu ključne za osnovno značenje riječi). Suprotni pol Weinrichove dihotomije čini *mnijenje* koje pripada *razini teksta*. Rečenica kao najuži kontekst riječi predstavlja most između značenja i njegova antipoda, mnijenja. Ona, zajedno sa širim kontekstom i pripadnom situacijom, ograničava široko ograničeno, neodređeno, društveno i apstraktno značenje na usko ograničeno, precizno, pojedinačno i konkretno mnijenje. Prema autoru, kontekst je taj koji utvrđuje značenje i omogućuje pouzdanu komunikaciju.

Poglavlje *Riječ i tekst* čini se vrlo zanimljivim, posebice uzme li se u obzir kasniji razvoj funkcionalnih pristupa jeziku. Naime, svojim modelom prikaza značenja, njegovim temeljnim odrednicama i dihotomijama značenje/mnijenje i riječ/tekst, autor je još sredinom 1960-ih ispravno predosjetio važnost konteksta i individualnog znanja o svijetu za utvrđivanje značenja, a njegovo određivanje značenja kao *široko obuhvatnog*, *neodređenog* i *apstraktnog* (u smislu odvajanja relevantnih od zalihosnih obilježja!) kao da priziva taksonomijski model kategorizacije znanja koji će uslijediti tek desetak godina kasnije. U poglavlju *Riječ i pojam* autor se na tragu svojih prethodnih razmišljanja bavi *pojmovima* kao znanstveno definiranim i međunarodno prihvaćenim jezičnim jedinicama koje nastaju kako bi se izbjegla neprecizna priroda riječi u pojedinim jezicima. Za pojmove Weinrich zaključuje kako su, zahvaljujući prije svega kontekstu vlastitih definicija, „oštriji“ od izdvojenih riječi, ali „maglovitiji“ od većine svakodnevnih izraza u tekstovima i govornim situacijama, te se stoga njihova srednja oštrina pokazala znanstveno pogodnom. Autor na ovom mjestu početnu dihotomiju *riječ/mnijenje* nadopunjuje *pomičnom skalom* koja se proteže između dvaju polova, pa njegov model sada izgleda poput vage s dvama nasuprotnim utezima, dok su znanstveni pojmovi smješteni na sredinu njezine skale.

Sljedeće poglavlje, *Mogu li riječi lagati?*, bavi se pitanjem mogućnosti povezivanja laži sa značenjem pojedinačne riječi. Navodeći primjere nacističkih sintagmi „krv i tlo“, „životni prostor“ i „konačno rješenje“, Weinrich utvrđuje kako se jezik danas opire njihovu izgovaranju, ali ono što ih čini neuvjerljivima nisu njihove pojedine sastavnice (usprkos svemu, imenice krv, tlo, rješenje, prostor, kao i pridjeve životni i konačno i danas koristimo bez problema), već kontekst koji ih određuje. Govornik se tako više ne nalazi na značenjskom polju pojedinih riječi, već je na Weinrichovoj skali odabrao vrijednost koja se nalazi između polova značenja i mnijenja, otprilike tamo gdje je prethodno smještena i vrijednost znanstvenih pojmova.

U poglavlju *Mišljenje* autor se bavi sličnostima između prirode mišljenja i govora te zaključuje kako ljudska misao, kao i riječ, slijedi temeljne semantičke zakonitosti između prethodno naznačenih polova značenja i mnijenja, kako su „misli ili neizgovorene rečenice (!) sačinjene od istog materijala kao i naši jezici“ i kako se laž može pripisati govornoj komunikaciji samo ako se i ono što je mišljeno (i neizrečeno!) smatra sastavljenim od riječi i rečenica. Samo tako moguće je, kaže Weinrich, uspoređivati mišljeno i izrečeno u svjetlu mogućih proturječja te spoznati lažnost određenog iskaza. Čini se ipak da rezultati psiholoških istraživanja koja su uslijedila Weinrichu ne daju za pravo i da ovo poglavlje traži temeljitu reviziju u skladu s njihovim zaključcima o prirodi ljudskog mišljenja.

Poglavlje *Protiv ikonoklasta* autor započinje Augustinovom idejom prema kojoj bi i slikoviti govor u svim svojim oblicima mogao biti pripisan području laži, da bi u nastavku stao u obranu metafore kojoj je, kako kaže, najčešće implicitno pripisivana „lažljivost“. Ovo je poglavlje posebno zanimljivo pri pogledu na razvoj teorije konceptualne metafore koja će mu tek dvadesetak godina kasnije dati za pravo, budući da Weinrich, stajući u obranu metafore, zapravo jasno osjeća razliku između pjesničkih metafora kao „govornih ukrasa“ i druge vrste metafora bez kojih „ne samo da se ne može pisati, već se bez njih ne može ni razmišljati“. Takve metafore, kaže autor, predstavljaju tek mali otklon od slušateljevih očekivanja vezanih uz značenje te stvaraju određenu „napetost“, ali nisu ništa manje istinite. Usto, „jaka metaforička tradicija, kao u slici *plamen ljubavi*, ublažuje napetost metafore“, završava Weinrich, ispravno predosjećajući tada još prilično daleke postavke o konvencionalnim metaforama.

U poglavlju *Da i ne* knjiga se bavi *sintaksom laži* pridružujući tradicionalnim glagolskim obilježjima novo, *asertivno* obilježje, koje se očituje tek unutar iskaza uklopljenog u govornu situaciju, i to putem, kako ih naziva autor, asertivnih morfema *da* i *ne*. Ti su morfemi, nastavlja, najčešće nulti, i upravo zbog toga laž u rečenici nije očita. Razlikujući potpuna pitanja (*Sjećáš li se još?*)

od djelomičnih (*Čega se još sjećaš?*), autor zaključuje da se *asertivni morfem* da/ne odnosi na prvu skupinu pitanja, te se upravo njegovim prešućivanjem u odgovoru na sintaktičkoj razini udaljavamo od istine. U poglavlju *Ironija* Weinrich, kao i u ranijem poglavlju o metafori, staje u zaštitu jedne retoričke figure kojoj je tradicionalno predbacivana lažnost, služeći se pritom opisom govornoga čina u koji je uključena ironija i koji, tvrdi on, uvijek sadrži i ironijski signal upućen slušatelju kako bi iskaz mogao interpretirati na ispravan način.

Završno poglavlje *Pjevači mnogo lažu* svojevrsna je obrana književnosti od platonovskih napada zbog laži. Weinrich, naime, tvrdi kako se, kao i u slučaju ironije, u književnosti laž uvijek povezuje s manje ili više rafiniranim signalima laži te, dosljedno tomu, pjesništvu ne možemo pripisati namjeru zavaravanja čitatelja. Ti signali vezani su najčešće uz tradiciju određenih književnih rodova, iako za njihovo prepoznavanje često nije potrebno književno obrazovanje.

Knjizi Haralda Weinricha, s obzirom na kontekst njezina nastanka, ne treba strogo suditi zbog sporadičnih stranputica i nedorečenosti. Naprotiv, upravo iz tog razloga možemo joj odati priznanje, uviđajući kako su joj desetljeća razvoja lingvistike koja su uslijedila u pojedinim dijelovima itekako dala za pravo.